

“BANA ARZ OLUNDU” KALIBIYLA RİVÂYET EDİLEN HADİSLERİN MENŞEİ ÜZERİNE

Selçuk COŞKUN (*)

Özet

Hz. Peygamber'den “bana arz olundu” kalıbıyla nakledilen hadislerin menşei konusunda temelde iki yaklaşım söz konusudur: Bunlardan birine göre; Hz. Peygamber gaybı bilmez. Gaybdan haber verme tarzındaki bu hadisler, ya Hz. Peygamber adına yeni uydurulmuş veya daha önceki başka kaynaklardan alınarak hadisler arasına sokulmuştur. Diğer yaklaşıma göre; Hz. Peygamber, Kur'an dışında da gayb bilgisine vakıf olabilir. Dolayısıyla Gaybdan haber verme tarzındaki bu hadisler, sahih olmaları durumunda, onun bu çeşit bilgilerine dayanmış olabilir. Bu çalışmada söz konusu iki yaklaşım, “bana arz olundu” hadisleri bağlamında incelenmiş ve bu hadislerden temel hadis kaynaklarında geçip sıhhatine hükmedilenlerin Hz. Peygamber'in Allah ile Kur'an dışında kurduğu bir iletişim vasıtasıyla alınmış olabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hz. Muhammed, Hadis, Sünnet, Arz, Vahiy, İlham.

A Closer Look at the Hadith That Includes the Phrase “I Was Displayed That”

Abstract

The hadith that includes the phrase “I was displayed” are being interpreted in two different aspects. According to the first, Prophet Mohammed has no knowledge of the unseen world. The hadith of this type are either newly fabricated or transformed from other sources. The other view, on the other hand, suggests that Prophet Mohammed may have some knowledge of the unseen world beyond Qur'an. Therefore the hadith that reveals information about the unseen world, in case they are genuine, may have rigorous grounds. In this study, the hadith with the phrase “I was displayed” are investigated with respect to the above mentioned views and concluded that the ones considered genuine, through a rigorous filtering procedures, may have been obtained through a another “communication channel” beyond Qur'an.

Key Words: Prophet Muhammad, Hadith, Sunnah, Displaying, Revelation, Inspiration.

*) Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı.
(e-posta: scoskun@atauni.edu.tr; selcoskun2002@hotmail.com)

Giriş

Daha önceki bir çalışmada, “Bana arz olundu” ifadesinin geçtiği hadisler incelenmiş, bu arzın anlamı üzerinde durulmuştu. Bu hadislerin hemen hepsinde Hz. Peygamber’in, “bana arz olundu (uriza aleyye)” ifadesini kullanıldıktan sonra, kendisine sunulan bir görüntüden haber verdiği, “bana arz olundu” ifadesinin de; “bana gösterildi” manasında olduğu anlaşılmıştı. Yine bu tür hadislerde, Hz. Peygamber’in “bana arz olundu” diyerek naklettiği bilgilerin bir kısmının rüyada, bir kısmının miraçta, bazılarının da uyanıkken elde edildiği tespit edilmişti¹.

Hz. Peygamber’in, “bana arz olundu” kalıbıyla ifade ettiği olayların bazıları onun devrini ilgilendirirken, bir kısmı geçmişe bazıları da geleceğe aittir. Meselâ bunlardan; ümmetin deniz yolunu kullanarak fetihler yapacağını arz edilmesi, sevap ve günahlarının arz edilmesi, iyi-kötü bütün amellerinin arz edilmesi, sayısının arz edilmesi, cennet ve cehenneme girecek ilk üç zümrenin arz edilmesi, cennet ve cehennemin arz edilmesi olayları gelecekle ilgili iken; peygamberlerin kime benzediklerinin arz edilmesi ile önceki peygamberlerin ümmetlerinin sayısının arz edilmesi geçmişle; ve nihayet Bedir esirlerinden fide alınması uygulamasının yanlışlığını gösteren arz ile Hz. Ömer’in ilim sahibi olduğu yönündeki rüyada yapılan arz, kendi dönemine ait görünmektedir².

Söz konusu çalışmada, on bir konu başlığı altında incelenmiş olan arz olaylarının her biri hakkında birden çok rivâyetin temel hadis kaynaklarında yer aldığı görülmektedir. Bu rivâyetler sahabeden; Ümmü Haram, Enes b. Mâlik, Ebû Sa’îd el-Hudrî, İbn Abbâs, Ebû Hureyre, Câbir b. Abdillâh, Ebû Zerr, Ebû Ümâme, Hz. Ömer, Ebû Mûsa el-Eş’arî,

- 1) “Bana Arz Olundu” Kalıbıyla Rivayet Edilen Hadisler ve Anlamı başlıklı söz konusu makale, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi’nde yayım aşamasındadır.
- 2) Ümmetin, deniz yolunu kullanarak fetihler yapacağını arz edilmesi ile ilgili hadisler için bkz. Buhârî, es-Sahîh, K.Cihâd, 3, III,201; Müslim, Sahîh, K.İmâre, 160, III,1518, 162 III,1519; Ahmed b. Hanbel, 1992: VI, 361, 423; Tirmizî, Sünen, K.Fezâilü’l-Cihâd, 15, IV,153; Mâlik, el-Muvatta, K.Cihâd, 39, II,464. Ümmetin sevap ve günahlarının arz edilmesi ile ilgili hadisler için bkz. Tirmizî, Sünen, K. Fezâilü’l-Kur’ân/Sevâbu’l-Kur’ân, 19, V, 163-164; Ebû Dâvud, Sünen, K.Salât, 16, I,179; İbn Ebî Şeybe, t.y.: VI, 124; Abdurrezzâk, III, 361. Ümmetin iyi-kötü bütün amellerinin arz edilmesi ile ilgili hadisler için bkz. Müslim, Sahîh, K. Mesâcid, 57, I,390; İbn Mâce, Sünen, K.Edeb, 7, II,1214; et-Tayâlisî, 2004: I, 245. Ümmetin sayısının arz edilmesi konusundaki hadisler için bkz. Müslim, Sahîh, K. İmân, 374, I,199; Buhârî, es-Sahîh, K.Tıb, 17, VII,16; Buhârî, es-Sahîh, K.Rikâk, 50, VII,199; Tirmizî, Sünen, K.Sıfatu’l-Kıyâme, 16, IV, 544-545; Abdurrezzâk, 1403: X,408. Cennet ve cehenneme girecek ilk üç zümrenin arz edilmesi hadisleri için bkz. Tirmizî, Sünen, K.Fezâilü’l-Cihâd, 13, IV, 151; Ahmed b. Hanbel, 1992: II, 425; et-Tayâlisî, 2004: III,39. Cennet ve cehennemin arz edilmesi için bkz. Müslim, Sahîh, K. Kûsûf, 9, II, 622; Ahmed b. Hanbel, 1992: III, 374. Peygamberlerin kime benzediklerinin arz edilmesi için bkz. Müslim, Sahîh, K. İmân, 271, I, 153; Tirmizî bu hadis için “Hasen-Sahih-garîb” demiştir. Tirmizî, Sünen, K. Menâkıb, 12, V,564. Önceki peygamberlerin ümmetlerinin sayısının arz edilmesi için bkz. Müslim, Sahîh, K. İmân, 374, I,199; Buhârî, es-Sahîh, K.Tıb, 17, VII,16; Buhârî, es-Sahîh, K.Rikâk, 50, VII,199; Tirmizî, Sünen, K. Sıfatu’l-Kıyâme, 16, IV, 544-545; Abdurrezzâk, 1403: X,408. Bedir esirlerinden fide alınması uygulamasının yanlışlığını gösteren arz için bkz. Müslim, Sahîh, K. Cihâd ve Siyer, 58, III, 1383-1385; Ahmed b. Hanbel, 1992: I, 30. Hz. Ömer’in ilim sahibi olduğu yönündeki rüyada yapılan arz için bkz. Buhârî, es-Sahîh, K.İmân,15, I, 11; en-Nesâfî, Sünen, K.İmân ve Şerâihuhu, 18, VIII,113; Buhârî, es-Sahîh, K.Fezâilü Ashâbi’n-Nebî, 6, IV,201; Tirmizî, Sünen, K. Rûya, 9, IV, 467.

Hız. Aişe, Hız. Esmâ, Abdullah b. Amr kanalıyla nakledilmiş, hepsi de Hız. Peygamber'e nisbet edilmiştir.

Tamamı merfû' olan bu rivâyetlerin hemen hepsi de müelliflerince sahîh kabul edilerek tahrîc edilmiştir. Sahîh kabul edilmeleri durumunda, Hız. Peygamber'in, “bana arz olundu” kalıbıyla naklettiği bilgilerin görüntüler halinde sunulmuş olduğu ortaya çıkmaktadır. Hadîslerde bu tarzda ifade edilen bilgi transferinin gerçekliği yansıtıp yansıtmadığı -sened tenkidi yeterli kabul edilmediği takdirde- ancak Hız. Peygamber için Kur'an dışını da gaybî bilginin mümkün olup olmadığının tespitiyle ortaya çıkacaktır.

Türkiye'de son zamanlarda yapılan birden çok çalışmada, Hız. Peygamber için Kur'an dışında gaybî bilginin imkânı meselesi tartışılmış, bazılarına göre bunun mümkün olabileceği, diğer kısmına göre mümkün olamayacağı tezleri ileri sürülmüştür³. Bunların bir kısmında, Hız. Peygamber'in gaybî bilemeyeceği tezinden hareketle söz konusu hadîslerin sahîh olamayacağı görüşü temellendirilmek istenmektedir. Bu çalışmada ise, söz konusu temellendirmenin “bana arz olundu” kalıbıyla rivâyet edilen hadîsler için geçerli olup olmadığı, Hız. Peygamber-gaybî bilgi bağlamında araştırılmaya çalışılacaktır.

Arz Hadîslerinin Menşei

Özelde “Bana arz olundu” kalıbıyla, genelde de sünnetin vahiy kaynaklı olabileceğini ihsas ettiren ifadelerle rivâyet edilen hadîslerin kabul ve reddi konusunda temelde iki yaklaşımın söz konusu olduğu görülmektedir:

1. Hız. Peygamber gaybî bilmez. Gaybdan haber verme tarzındaki bu hadîsler, ya Hız. Peygamber adına yeni uydurulmuş veya daha önceki başka kaynaklardan alınarak hadîsler arasına sokulmuştur.
2. Hız. Peygamber, Kur'an dışında da gayb bilgisine vakıf olabilir. Dolayısıyla gaybdan haber verme tarzındaki bu hadîsler, sahîh olmaları durumunda onun bu çeşit bilgilerine dayanmaktadır.

1. Arz Hadîslerinin Uydurma Olma İhtimali

“Bana arz olundu” ve benzer muhtevadaki hadîslerin; “Hız. Peygamber gaybî bilmez. O halde bu türden hadîsler, ya yeni uydurulmuş, ya da daha önceki kutsal kaynaklardan iktibas edilmiştir” düşüncesiyle uydurma olduğu kanaatinin, detaylandırılarak tartışılması gerekmektedir.

3) Konuyla ilgili değişik bakış açıları ve yorumlar için bkz. Hatiboğlu, M.S. (2009). Hız. Peygamber ve Kur'an Dışı Vahiy. Ankara: Otto Yayınları; Çelebi, İ. (1996). İslam İnancında Gayb Problemi, İstanbul: İFAV; Demirci, M. (1996). Vahiy Gerçeği, İstanbul: İFAV; Duman, Z. (1997). Vahiy Gerçeği, Ankara: Fecr Yayınevi; Aslan, A. (2000). Kur'an'da Vahiy, Ankara: Ankara Okulu; Ertürk, M. (2005). Metin Tenkidi (Gayb ve Fiten Hadisleri Örneği), Ankara: Fecr Yayınevi; Polat, S. (t.y.) Hadis Araştırmaları. İstanbul: İnsan Yayınları; Erul, B. (1998). Hız. Peygamber'e Kur'an Dışında Vahiy Geldiğini İfade Eden Rivayetlerin Tahlil ve Tenkidi. İslamiyat, 1, 55-72; Keleş, A. (1999). Sünnet-Vahiy İlişkisi. Dicle Üniv. İF Dergisi. 1,151-194; Watt, W. Modern Dünyada İslam Vahiyi (1982). Çev: Mehmet Said Aydın, Ankara; Erdoğan, M. (1995). Akıl-Vahiy Dengesi Açısından Sünnet. İstanbul: İFAV.

a. Arz Hadîslerinin Yeni Uydurmalarından Olması

“Bana arz olundu” kalıbıyla rivâyet edilen ve yukarıda bahis konusu olan gaybdan haber verme tarzındaki bu hadîslerin yeniden uydurulup, hadîsler arasına sokulduğuna dair hadîşçilere dayandırılan hiçbir ciddi delil yoktur. Özellikle sened tenkidi açısından bakılınca, söz konusu rivâyetlerin hadîşçilere göre güvenilir senedlerle ve temel hadîs kaynaklarında rivâyet edildiği görülmektedir. Bu hadîslerin temel hadîs kaynaklarında rivâyeti, söz konusu eserleri yazan hadîşçilerin onları problemli görmediği anlamına gelirken, şârihlerin bu hadîslerin sıhhati konusunda herhangi bir tartışma açmamış olmaları, daha sonraki dönemlerde de problemin olmadığını göstermektedir. Bu tabloyu, söz konusu hadîslerin klâsik dönem hadîşçilerine göre hem sıhhat, hem de anlam açısından problem arz etmediği şeklinde anlamak mümkün görünmektedir.

Ancak son dönemlerde, genel olarak gelecekle ilgili haberleri ihtiva eden hadîslerin kabul edilmediği görülmektedir. Meselâ bunlardan birine göre; eğer bir hadîs dolaylı ya da dolaysız kehaneti ihtiva ediyorsa, onun tarihî temeller noktasından Hz. Peygamber’den sâdir olmuş sahîh bir hadîs olarak kabul edilmiş olması mümkün değildir (Ertürk, 2005:142). Meseleyi Buhârî hadîsleri bağlamında detaylı bir şekilde inceleyen Ertürk, sayıları bir hayli fazla olan Fiten ve Melâhim hadîslerinin, sahîh kabul edilen hadîs kaynaklarında geçmesine rağmen bilhassa zaman, tarih, kabile, mekân ismi zikredilerek gelecekte haber veren rivâyetlere ihtiyatla yaklaşmak gerektiğini beyan eder (Ertürk, 2005: 241). Ertürk, Buhârî’nin Fiten hadîslerini saymakla beraber, “bana arz olundu” kalıbıyla rivâyet edilen (el-Buhârî, es-Sahîh, K.Fiten, 4, VIII, 89; K.Fiten,15, VIII,94) hadîsler hakkında özel bir açıklamaya yer vermez (2005: 227-243). Zaten söz konusu hadîsler incelendiğinde, onların gelecekle ilgili zaman, mekân, tarih vs. gibi kayıtlayıcı ifadeler ihtiva etmedikleri görülür. Başka bir ifadeyle, “bana arz olundu” kalıbıyla rivayet edilen hadislerin gelecekte bahsedenerinde, mutlak gelecekte bahsedilmekte, hadisin uydurma olduğuna delalet eden nokta tayinleri bulunmamaktadır. Bu durumda, söz konusu hadîslerin uydurulduğuna dair sened açısından bir problem tespit edilemediği gibi, metin tenkidi açısından da gelecekle ilgili kayıtlayıcı bir ifadeye yer verilmediği için, herkesçe kabul edilebilir bir delilden bahsetmenin mümkün olmadığı anlaşılmaktadır.

b. Arz Hadîslerinin İsrailiyattan veya Apokaliptiklerden İktibas Edilmesi

Bu tür hadislerin başka kaynaklardan alınıp hadîsler içerisine karıştırıldığı düşüncesi, sadece söz konusu hadîslerden bazılarının önceki kaynaklarla muhteva yönünden benzerlik arz etmesine dayandırılmaktadır. Bu bağlamda, meselâ apokaliptikler ve israiliyat üzerine çalışma yapanlardan⁴ bir kısmı, bazı apokaliptik kaynaklarda Hz. Peygamber’in bu tecrübesini destekler benzer ifadelerin yer almasından hareketle, Hz. Peygamber’e

4) İsrailiyat ve apokaliptikler hakkında geniş bilgi için bkz.. Bıyık, M. (2008). Armagedom ve Tanrı Kırallığı. Ankara: Aziz Andaç Yayınları; Gündüz, Ş. (1998). Din ve İnanç Sözlüğü, Konya: Vadi Yayınları; Aydemir, A. (1979). Tefsirde İsrailiyât, Ankara: DİB Yayınları; Paçacı, M. (1994). Kur’an’da ve Kitab-ı Mukaddeste Ahiret İnanç, İstanbul: Nün Yayıncılık; Paçacı, M. (1998). Hadîş’te Apokaliptisizm veya Fiten Edebiyatı, İslamiyat,1,35-53. Hıdır, Ö. (ty.). Yahudi Kültürü ve Hadisler, İstanbul: İnsan Yayınları.

nisbet edilen bu çeşit sunum, görüntü veya vizyonların, isrâilî veya geçmiş kitaplardan alınmış olabileceğini ihsas ettirmektedirler.

“İsrailiyyât” genel anlamda, “Yahudi ve Hristiyan kültürüne ait olan bilgiler” tarzında anlaşılırken (Gündüz, 1998:199), “apokalipse” daha çok; açma, gizlinin örtüsünü açma, peçeyi kaldırma, gizli olanı ifşa etme anlamlarına gelir. Apokalipse terimi dinsel bir bakış açısıyla okunduğunda, farklı tanımlamalar ortaya çıkmaktadır (Bıyık, 2008: 25-37; Gündüz, 1998: 37) ki burada kavram tartışmalarına girmeyecektir. Dolayısıyla söz konusu hadislerin iktibas edildiği düşünülen apokaliptik metinler; normalde gizli olan şeyleri ifşa etme veya gelecekle ilgili bilgiler verme muhtevasında olan metinler olmaktadır (Gündüz, 1998: 37).

“Bana arz olundu” kalıbıyla rivâyet edilip, yukarıda bahsedilen hadislerin **isrâilî** olduğuna dair, bu alanda çalışanlarca ortaya atılmış bir iddiaya rastlamış değiliz. Örneğin israiliyat üzerinde çalışan araştırmacıların zikrettiği örnekler arasında sahîh-mevzû’ bir çok rivâyetten bahsedilirken, inceleme sadedinde bulunduğumuz hadislere değinilmemiştir (Bkz. Aydemir, 1979: 73-321; Hıdır, t.y.; Okiç, 1995: 229-239). Yahudi ve Hristiyanların kutsal kitaplarından çıkarılan bir takım sözlerin hadis şeklinde ortaya atıldığı malumdur. Bundan başka, Yahudi ve Hristiyan iken Müslüman olanların bu husustaki mühim rolleri de bilinmektedir. Ancak, bu gibi hadislerin çoğunun, menşeleri itibariyle muhaddislerce tespit edildiği de ifade edilmekte (Okiç, 1995: 232 vd) ve inceleme sadedinde bulunduğumuz hadislerle ilgili böyle bir iddiada bulunulmamaktadır.

Tamamının “merfû” olarak rivâyet edildiğini tespit ettiğimiz bu hadislerin, söz konusu durumu, israiliyat açısından önemlidir. Zira bazı araştırmacılara göre, israilî bilgiler, mevkûf rivâyetlerle ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, merfû’ hadis olarak rivâyet edilen israilî bilgiler, aslında mevkûf rivâyetlerdi. Ancak daha güvenilir olsun diye merfûlaştırılmıştı. Söz konusu iddiayı araştıran Hıdır, bu rivâyetlerin aslında merfû’ rivâyetler olduğunu tespit etmiştir (Hıdır, t.y.; 516-521). Bu durumda bu genel iddianın, araştırma sadedinde bulunduğumuz hadisler için geçerli olduğuna yönelik özel bir iddiada bulunulmadığına göre, söz konusu endişenin “bana arz olundu” hadisleri için yersiz olduğu ortaya çıkmaktadır. Kaldı ki bunun tam tersine düşüncede olan râviler de vardır. Onlar, bir sözün Hz. Peygamber’e nisbet edilmesini son derece sorumluluk gerektiren bir davranış olarak görmüşler, aslında “merfû” olan bazı hadisleri “mevkûf” rivâyet etmişlerdir. Şa’bînî; “Hadîsin Rasulullah’ın berisinde birisine nisbet edilmesi, bize daha hoş gelir. Şayet onda bir ziyade veya noksanlık olursa, bu Rasulullah’ın berisindeki şahsın üzerinde kalır, Rasulullah’a nisbet edilmemiş olur” (ed-Dihlevî, t.y.; I, 151) ifadesinde bu durum net bir şekilde görülmektedir.

Hadîs-İsrailiyat ilişkisi üzerine detaylı bir çalışması bulunan Hıdır, genel değerlendirmelerden sonra, özellikle oryantalistler ve diğer bazı araştırmacılar tarafından ısrarla israilî olduğu iddia edilen ve temel hadis kaynaklarında geçmekle sahîh olduğuna hükmedilen 5 hadîsin, gerçekten isrâilî olup olmadığını araştırmış, böyle bir irtibatın olmadığına kanaat getirmiştir. Devamla, hadis kitaplarındaki Enbiya, Fiten ve Melâhim bölümlerindeki bazı hadislerle ilgili bu çeşit iddiaların yapıldığını da belirtmektedir (Hıdır, t.y.;

571-601). Ona göre israilî kaynaklarla bazı hadisler arasındaki her benzerlik, hadislerin oradan alındığı anlamına gelmez. Bu benzerlik, Hz. Peygamber'in ilahî mesajının din ve kültürler üstü niteliğine de işaret edebilir (Hıdır, t.y.; 590).

Burada, “bana arz olundu” ifadesinin sahâbeden; Ümmü Haram, Enes b. Mâlik, Ebû Sa'îd el-Hudrî, İbn Abbâs, Ebû Hureyre, Câbir b. Abdillâh, Ebû Zerr, Ebû Ümâme, Hz. Ömer, Ebû Mûsa el-Eş'arî, Hz. Aişe, Hz. Esmâ, Abdullâh b. Amr tarafından rivâyet edildiği hatırlanmalıdır. Sahâbîler arasında israilî rivâyette bulunmakla tanınanlar arasında; Abdullâh b. Abbâs, Ebû Hureyre, Abdullâh b. Amr, Abdullâh b. Selâm, Temim ed-Dârif iken tabiîn'den daha çok Ka'bu'l-Ahbâr ve Vehb b. Münebbih'in adı geçmektedir (Aydemir, 1979: 52-68). Söz konusu hadisleri rivâyet eden 13 sahâbîden, sadece üçünün (Abdullâh b. Abbâs, Abdullâh b. Amr, Ebû Hureyre) ismi israilî rivâyetlerle irtibatlandırılmaktadır. Bu durumda bu sahâbîlerin rivâyetleri tamamen israilî kabul edilse bile, diğer 10 sahâbînin “bana arz olundu” kalıbıyla rivâyet ettikleri hadislerin israilî olmama ihtimalinin çok yüksek olduğu ortaya çıkmaktadır.

Bununla berâber, muhteva farklı da olsa, bazı insanlara gerek rüya yoluyla, gerekse uyanıkken bir takım görüntülerin sunulabileceği fikri, Kitâb-ı Mukaddeste de bulunmaktadır. Örneğin Nebukadnessâr'ın düşlerinden bahseden Daniel kitabı, bu düşlerin Daniel tarafından yorumlandığını ve yorumlandığı şekilde gerçekleştiğini yazmaktadır (Kutsal Kitap, 2001: Daniel, bab:1-4). Uyanıkken sunulan görüntüye ise, Kral Belşassar tanık olmuştur. O, verdiği şölen esnasında, ansızın bir elin parmaklarını görmüş, bu parmaklar saray duvarının sıvasına yazı yazmıştır (Kutsal Kitap, 2001: Daniel, bab:5). Yine Daniel, Dicle kenarında keten giysi giymiş, beline altından kemer kuşanmış bir adam görmüş, ancak bu adamı yanındakiler görememiştir (Kutsal Kitap, 2001: Daniel, bab:10). Gerçi, Fiten-Melâhim türü haberlere kaynaklık bakımından israiloğulları peygamberlerinden Daniel/Danyal'ın kitabı önemli bir yere sahip olsa da (Hıdır, t.y.: 546), israilî kaynaklardaki sırf bu ve benzeri görüntülerden bahsedilmiş olmasından hareketle, “bana arz olundu” ifadesiyle nakledilen hadislerin aynı minval üzere gerçekleştiğini ve dolayısıyla israiliyattan olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Zira, konuyu araştıranlar, Fiten ve Melâhim türü rivâyetlerle Yahudi-Hıristiyan kaynaklı haberler arasında bulunabilecek bazı söylem ve muhteva benzerliklerini, bütün hadis musannefatındaki Fiten ve Melâhim türü rivâyetlere teşmil etmenin tutarlı olmayacağını belirtmektedirler (Hıdır, t.y.; 547).

Bu tür hadislerin menşei konusundaki bir diğer ihtimal ise, bunların **apokaliptik edebiyattan iktibas** edilmiş olmasıdır. Gerçekten de “Bazı apokaliptik kitaplarda semavî levhalardan bahsedilmektedir. Bu levhalardaki sırlar, zaman zaman okumaları ve gizli tuttukları kitaplarına bunları aktarmaları için bazı ayrıcalıklı kişilere açılır. I. Enoch'ta anlatıldığına göre bu levhalarda insanların bütün amellerinin kayıtları vardır ve bu levhalar dünya tarihinde olacak olayları önceden bildirmektedir” (Paçacı, 1998: 37). Örneğin bir apokaliptikte İdris'in (as); “(...) İdris, göğün levhalarına bak, onlar hakkında yazılanları oku ve onları tek tek öğren! Bunun üzerine tabletlere baktım. Onlarda yazılanların hepsini okudum ve insanlığın ve yeryüzünde bütün beden sahiplerinin çocuklarının bütün amellerini, dünyanın bütün nesillerini okudum. O an Aziz olan Rabbi, Yüceliğin ebedî

Melik’ini tesbih ettim...”(Paçacı, 1998: 37) ifadesine yer verilerek hem bir vizyondan, hem de geleceğe dair bütün gaybî bilgilerin elde edilebileceğinden bahsedilmektedir.

Bu ifadeye geçen “Tabletlere baktım. Onlarda yazılanların hepsini okudum ve insanlığın ve yeryüzünde bütün beden sahiplerinin çocuklarının **bütün amellerini** dünyanın bütün neşillerini okudum” ifadesi, “bana arz olundu” kalıbıyla nakledilmiş olan; “**Ümmetimin bütün âmelleri -iyisi ve kötüsü- bana arz olundu**” (Müslim, Sahîh, K. Me-sâcid, 57, I, 390; İbn Mâce, Sünen, K.Edeb, 7, II, 1214; et-Tayâlisî, 2004: I, 245) hadîsini hatırlatmaktadır.

Bu apokaliptikteki, muhtevaya benzer bir ifade, Nu’aym b. Hammad’ın (ö. H. 229) Kıyametin gelişine kadar olacakların Rasûlullah’a gösterilmesinden bahseden şu rivâyette görülmektedir: “Allah dünyayı, onu ve onda kıyamete kadar olup biteni görebileceğim şekilde benim önüme şu avuçlarıma baktığım gibi serdi. Bu, Allah’ın daha önceki Peygamberlere de gösterdiği üzere, Peygamberine gösterdiği bir keşif (cilliyân)tir”⁵.

Ebû Nu’aym’ın rivâyetinde geçen cilliyân kelimesi; “kapalı, gizli tutulan bir şeyi açmak” anlamına gelen c.l.y. kökünden gelmektedir (İbnu’l-Esîr, 1327: I, 291). Bu anlam ilginç bir şekilde apokaliptis kelimesinin anlamıyla örtüşmektedir (Paçacı, 1998: 37).

Aynı muhtevadaki başka bir hadîsi Müslim, Ebû Dâvud ve Ahmed b. Hanbel şu şekilde rivâyet etmektedir: “Allah Teâlâ yeryüzünü önümde dürdü de onun şarkını ve garbını gördüm. Ümmetimin hükümrânlığı, bana dürülüp gösterildiği yerlere kadar ulaşacaktır. Beyaz ve kırmızı hazineler (İran ve Roma) bana verildi... (bilmezlikten çıkarılıp müşahedeme arz edildi)” (Müslim, Sahîh, K. Fiten, 19, IV, 2215; Ebû Dâvud, Sünen, K.Melâhim, I, II,499; Ahmed b. Hanbel, Müsned, V,278).

Aynı hadîs Nesâî’de, Hz. Peygamber’in ashabından birinden nakledilmekte, olayda; Hendek savaşından önce hendek kazma esnasında çıkan büyük bir kayanın Hz. Peygamber tarafından parçalanması esnasında, her vuruşta çıkan kıvılcımları Hz. Selman’ın görmesi ve bunlardan Hz. Peygamber’e soru yöneltmesi esnasında zikredilmektedir. Rasûlullah, bu esnada bir takım görüntülerin kendisine sunulmuş olmasını “rufi’a/ kaldırıldı, sunuldu” ifadesiyle belirttikten sonra, hemen ardından kesin bir görmeden bahseden “iki gözümle gördüm” anlamında ifadeler kullanmaktadır (en-Nesâî, Sünen, K.Cihâd, 42, VI, 44).

İnceleme sadedinde bulunduğumuz hadîslerden bir tanesine lafız yönüyle benzerlik arz eden bu apokaliptik rivâyet; geçmiş-hal-gelecek bütün sırların İdris’e sunulması, başka bir ifadeyle bir takım sırların özel insanlara verilmesi açısından “bana arz olundu” kalıbıyla rivâyet edilen diğer hadîslerle aynı metodik yapıda görünmektedir.

5) Nu’aym b. Hammâd el-Mervezî, 1912: I,27; el-Muttakî el-Hindî, 1989: XI,378. el-Muttakî bu hadîsin senedinin za’îf olduğunu belirtmektedir. Kaynaklar arasındaki Kitâbu’l-Fiten ise; ez-Zehbî’ye göre İçerisinde Kabul edilemeyecek kadar gelecekle ilgili haberlerin bulunduğu bir eserdir. Hatiboğlu da bu eseri eleştirerek Peygamberlerin gelecekle ilgili bilgilerinin olmadığını yönünde kanaat belirtir (Kandemir, 1997: 365; Hatiboğlu, 2009: 1-187).

Paçacıya göre, bu tür hadislerin sıhhati kabul edilmediği takdirde, bu bilgilerin Güney Arabistan kanalıyla iktibas edildiği ortaya çıkacaktır. O, fetihlerle Kuzey yönünden de belli bir bilgi akışının gerçekleşmiş olabileceğini belirtir. Müslümanların Suriye'ye, Filistin'e çıkışları demek, apokaliptik kaynakların doğduğu topraklara ulaşmaları demektir. Buralarda, İbranice, Aramca, Yunanca ve Süryanice Apokaliptik eserler bulunmaktadır. Söz konusu bilgi akışı bu şekilde gerçekleşmiş olabilir (Paçacı, 1998: 50-51).

Hz. Peygamber'in gelecekle ilgili verdiği haberlerin apokaliptiklerden etkilenmiş olabileceği savını vurgulanmaya çalışanlar, aynı gerçekliğin, farklı peygamberler tarafından dillendirilmiş olabileceği üzerinde fazla durmamışlardır. Bu tür çalışmalarda, söz konusu rivâyetlerin apokaliptik eserlerden iktibas edilip hadisler arasına sokulduğuna dair ciddi tarihi bulgulara da yer verilmemiştir. Buradaki tek ölçü, bazı apokaliptik rivâyetlerle, hadisler arasındaki muhteva benzerliğidir. Halbuki aynı muhteva benzerliği, Kur'ân-ı Kerîm'in bazı âyetleriyle diğer kutsal kitapların bazı pasajları arasında da vardır. Sırf bu benzerlikten hareketle, ilgili âyetlerin vahiy olmayıp söz konusu kitaplardan iktibas edildiğini iddia etmek yanlış olacağı gibi, inceleme sadedinde bulunduğumuz hadislerden biri ile, bir apokaliptik rivâyet arasındaki ifade benzerliğinden veya bilgi aktarımındaki metodik benzerlikten hareketle böyle bir iktibasın olduğunu iddia etmek de yanlış olacaktır.

Öte yandan, "bana arz olundu" kalıbıyla rivayet edilip temel hadis kaynaklarında sahîh olduğu kabul edilen gaybî hadislerin tamamının ya isrâîlî, ya da apokaliptik eserlerden alındığını düşünmek, Hz. Peygamber ile Allah arasındaki iletişimi sadece Kur'ân'la sınırlandırıp, onu zamanının iyi bir gözlemcisi ve idarecisi konumuna indirmeye kadar varacaktır. Nitekim bu endişeyi başka araştırmacılar da paylaşmaktadırlar. Onlara göre, Hicaz bölgesindeki Yahudi kültürünün Hz. Peygamber'den rivâyet edilen Fiten-Melâhim hadislerine etkisi iddiaları, esas itibarıyla A.Geider, D.S.Margoliouth, C.C. Torrey, S.D. Goitein, A. Guillaume gibi şarkiyatçıların ortaya atıp geliştirdikleri bir iddiadır. Bu iddialar, daha sonraki yıllarda muhtelif uslûp, argüman ve amaçlarla, diğer pek çok şarkiyatçı ve İslam dünyasındaki bazı yazar ve akademisyenler tarafından da kullanılmış ve halen de kullanılmaktadır. Sözü edilen iddialardaki temel amaç, Hz. Peygamber'in vahiy irtibatını koparıp tamamen içerisinde bulunduğu sosyo-kültürel ortamdan etkilenen zeki bir gözlemci veya sosyal bir reformcu olarak kabul etmektir (Hıdır, t.y.: 556-557).

2. Arz Hadislerinin Sahîh Olma İhtimali

"Bana arz olundu" ifadesiyle rivâyet edilen hadislerin bahsettiği konuların bir kısmının rüya, bir kısmının miraç, diğer kısmının da uyanıklık halinde elde edilen bilgiler olduğu yukarıda belirtilmişti. Rüya veya Miraçta elde edilen görüntüler ve daha sonra bunlardan bahsedilmesi, izah edilebilir görünmektedir. Ancak, Hz. Peygamber'in uyanırken bir takım görüntüler görmesi ve onları ashabına aktarması olayı, meseleyi Hz. Peygamber ve Kur'ân dışında gaybî bilgi platformuna çekmektedir.

Aslında; "Hz. Peygamber gaybî bilmez. Gaybdan haber verme tarzındaki bu hadisler, ya Hz Peygamber adına yeni uydurulmuş veya daha önceki başka kaynaklardan alınarak

hadisler arasına sokulmuştur" düşüncesi ile; "Hz. Peygamber, Kur'ân dışında da gayb bilgisine vakıf olabilir. Dolayısıyla Gaybdan haber verme tarzındaki bu hadisler, onun bu çeşit bilgilerine dayanır" şeklindeki düşünce, ancak gayb bilgisinin imkânı, çeşitleri, gayb bilgisinin elde edilme yolları üzerinde îmalı fikirde bulunulup, meseleye teenni ile yaklaşmakla vuzuha kavuşturulabilir.

Gayb problemini etraflıca inceleyen Çelebi, semavî ve semavî olmayan dinlerde gayb probleminde değinmiş, bu esnada, ilkel dinler, Sümerler, Babiller, Eski Mısırlılar, Hintliler, Çinliler, Eski Yunan, Romalılar, Yahudiler, Hıristiyanlar ve Cahiliye Araplarının gaybla ilgili yaklaşımlarını derli toplu bir şekilde sunmuştur (Çelebi, 1996: 13-56). Bu bağlamda meselâ, Hintlilerin görünmeyen âlemi bilme yollarından birinin riyâzet, diğerinin de yoga olduğunu belirtmiştir (Çelebi, 1996: 20).

Yazar, İran dinlerini de incelemiş, İran kültürünü günümüze taşıyan kaynaklardan biri olan Firdevsî'nin (ö.411/1020) Şahnâmesine göre Farslar arasında ilham ve kehânet usulleri ile gaybı bilmenin çok yaygın olduğunu, Zerdüş'tün (MÖVII yy) Daitya Nehri kenarında gezinirken Şeytanla karşılaşması, uzun mücadeleden sonra onu alt edip akıl ve hikmet ilahı olan Nûr'un müzaheretini kazanıp ondan Avetâ'yı almasını örnek vermiştir (Çelebi, 1996: 21). Eski Yunan ve Roma'dan bahsederken, birçok örnek arasında Pythagoras (MÖ580-500)'u da zikretmiş ve onun gayb ilimlerini bildiği ve çeşitli ilhamlara mazhar olduğunun kabul edildiğini, filozofun bu mertebeye ise, nefis tezkiyesi ve dünya âleminin kirlerinden uzak kalmak suretiyle ulaştığına inanıldığını belirtmiştir (Çelebi, 1996: 23).

Daha sonra İslâmın gayb anlayışına geçen yazar şunları söylemektedir: Kur'ân, özellikle duyular ve akıl yoluyla elde edilen bilgilerin sınırlı olduğuna işaret ederek, bu sınır dışında kalan konuları inkâra kalkışanları kınamaktadır (7. el-A'raf: 178; 10. Yunus: 39; 20. Taha: 110). İnsan bilgisini müşahede âleminin ötesine ve mevcut sınırların üstüne yükselten vasıtalara ihtiyaç vardır. Kur'ân'a göre bu vasıtalar; basiret-kalb ve vahiydir. "Gözleri var görmezler, kulakları var işitmezler" (7. el-A'raf: 178), "Asıl kör olan (maddî) gözler değil, göğüsteki kalplerdir"(22. el-Hac: 46) meallerindeki âyetler, insanın doğruyu bulması için kalp gözünün açık olması gerektiği üzerinde durmaktadır. Eğer kalp gözü açık olmazsa tecrübi bilgi insan için çok az yararlı olur (Çelebi, 1996: 90).

Gaybı, akıl ve duyularla anlama imkânımız yoktur. Çünkü bu sahada idrak kuralları ve akıl prensipleri geçerli değildir. Gayb sahasında yürüyebilmek için insan zihnine vasıtasız olarak gelen bilgilere ihtiyaç vardır. Bu bilgilerin muhtevası değişik olabilir, fakat hepsinde elde edilme yolu aynıdır. Nazar ve istidlale başvurmadan ilhamla kesin bilgi elde edilebileceğini ileri süren Gazzâlî (ö.505/1111), Râzî (ö.606/1210), Kiyâ el-Harrâsî (ö. 504/1110) ve Âmidî (ö. 631/1233) gibi kelamcılar bu ihtiyaçtan hareket etmişlerdir. Aslında ilhamı bilgi kaynağı saymayan kelamcılar da, onunla ilim elde edilemeyeceğini iddia etmekten çok onun bütün insanları bağlayıcı olma niteliğinin bulunmadığını, ilhamı dayanarak başkalarını ilzam etmenin mümkün olamayacağını söylemişlerdir (Çelebi, 1996: 90-91). Hz. Peygamber'e gelen bütün vahiylerin Kur'ân-ı Kerîm'de yer aldığını ileri sürmek ve vahyi Kur'ân-ı Kerîm ile sınırlandırmak doğru değildir (Çelebi, 1996:

109). Çünkü bunun böyle olmadığını gösteren âyetler vardır (48.el-Fetih: 27; 66.Tahrîm: 3; 8.Enfâl: 7; 8.Enfâl, 9).

Söz konusu âyetler ve başkaca olaylar⁶, Hz. Peygamber'in Kur'ân'ın bildirdikleri dışında gayb bilgisinin olmadığı iddiasını mesnedsiz kılmaktadır. En azından Kur'ân dışı vahiylerle Hz. Peygamber'in gayba muttali kılınmasının mümkün olduğu ortaya çıkar. Bu da "bana arz olundu" ve benzeri sahîh hadislerdeki bazı gaybî malumatın vahye müstenid olmasını gerektirir (Polat, t.y.: 148).

İbn Haldun (ö.808/1406) gayb hakkında bilgi sahibi olabilmeleri bakımından insan nefislerini üç gruba ayırmaktadır:

1. Tabiatı icabı ruhanî idrakten aciz olan nefisler. Duyular ve aklın sınırları ötesine geçemeyen avamın nefisleri bu gruptandır.
2. Riyazet ve gayret sayesinde akıl ve duyuları kullanmadan gaybı idrak edebilen nefisler. Keşf ve keramet yoluyla gaybdan haber veren velî ve sûfiler bu gruba girer.
3. Tabîî yaratılış bakımından beşeriyetten bütünüyle sıyrılıp (ınsılah) melekliğe yükselme yeteneğine sahip olan nefisler. Bu nevi nefislere vahye muhatap olan Peygamberler sahiptir. Vahiy hadîsesi de melekliğe yükselme esnasında vaki olur (İbn Haldun, 2008: 100-101).

Bu tasnife göre İbn Haldun, iki sınıf beşerî nefsin gaybı bileceğini kabul etmektedir. Bunlardan biri, peygamberler, diğeri de riyâzet ve kerâmet ehlidir. İbn Haldun birincilerin bilgisini vehbî, ikincilerin bilgisini ise kesbî kabul etmektedir (Çelebi, 1996: 144).

Yüce Allah'ın, insana kendi istek ve gayreti (kesbi) olmadan verdiği bilgilere "vehbî bilgiler" denir. Kaynaklarda bu bilgiler için vahiy terimi kullanılmaktadır (Çelebi, 1996: 145).

Gaybın bazı kişiler tarafından bilinebileceği yönündeki yorumlardan sonra, hangi çeşit gaybın bilinebilir olabileceği üzerinde de durmak gerekir. Son dönemde gayb konusunda yapılan çalışmalara bakıldığında, gaybın hem mahiyet, hem de zaman boyutu esas alınarak bir takım kısımlara ayrıldığı, bu kısımlardan bazılarının, bazı şekillerle bazıları tarafından bilinebileceği görülmektedir.

Gayb hakkında değerlendirmelerde bulunan Ertürk, gaybı; mutlak ve izâfî gayb diye ikiye ayırmakta, mutlak gayb bilgisini de kendi içerisinde, a. Sadece Allah'ın bilgisi ve tasarrufunda olan gayb, b. Allah'ın bazı seçkin kullarına vahiyyle bildirdiği gayb, şeklinde ikiye ayırmaktadır. Bu ikinci kısmı, Kur'ân vahiy dışında bir başka yolla (melek, rüya, ilham) Rasûlullah'a bildirilen vahiy diye anlamaktadır (Ertürk, 2005: 116-121).

Ertürk devamla şöyle demektedir: "Başka bir husus ta Hz. Peygamber söylemediği halde, ister kasdî, ister gayr-i kasdî olsun, ona izafe edilen istikbâlî gayb haberlerinin za-

6) Bu konuda lehte vealeyhte delil olarak gösterilen âyet ve hadislerin tahlili için bkz. Polat, t.y.: 135-153.

man zaman sahîh kabul edilen hadîs kitaplarında bile yer aldığı iddiasıdır (Ertürk, 2005: 121). Fakat istikbâli addedilen hadîslerin tamamının vahiy mahsulü olduğu önyargısından hareket edilecek olursa, haberler arasında bazen görülen çelişkili durumlar vahiy telakkisine –herhalde- gölge düşürebilir. Dolayısıyla istikbale yönelik her hadîsi kendi çerçevesinde değerlendirmek ve bunların bir kısmının vahiy mahsulü, bir kısmının ise Hz. Peygamber’in beşerî unsurlarının karıştığı tahmin ve yorumdan ibaret olabileceğini hesaba katmak ve bu açıdan değerlendirmek daha uygun olur. Ancak istikbale yönelik haberlerin vahiy mahsulü olduğu özellikle hadîslerde “Allah bana vahyetti”, “Bana vahyedildi ki”, “Cibril bana haber verdi”, “Rüyamda bana gösterildi” veya “şu anda bana gaybın hazineleri gösterildi” gibi ifadelerin yer alması sebebiyle o tür haberlerin vahiy kaynaklı olduğu görüşünü –sübutu kesin olmasa bile- ileri sürmek herhalde yanlış olmasa gerekir. Fakat unutmamak lazımdır ki, hadîsler umumiyetle mana olarak rivâyet edilmekte ve lafızların bir kısmı ravilere ait olmaktadır (Ertürk, 2005: 121-122). Buna göre “bana arz olundu” kalıbıyla rivâyet edilen hadîslerin vahiy olabileceği kabul edilmiş olmakta, ancak lafız farklılıklarına dikkat edildikten sonra bu yargıya ulaşılabileceği uyarısında bulunmaktadır.

Esasen, insanları hidayete çağıran peygamberler, gaybla zaten bağlantılıdır. Yani onlara gelen bilgiler gaybdan gelmiştir. Dolayısıyla Peygamberler, ilahi hitabın hangi türüyle olursa olsun Allah’ın bildirdiği kadarıyla gayba zaten muttali olmuşlar ve gaybdan haber vermişlerdir. Peygamberlere bildirilen gaybî bilgiler; mazi, hal ve gelecekle ilgili olabilir. Gelecekle ilgili gayb da yakın istikbâli gayb, uzak istikbâlî gayb diye ikiye ayrılır (Ertürk, 2005: 123-210).

Kurân-ı Kerîm’de; “(Ey İman edenler!) Bir de öyle bir fitneden sakının ki o, içinizden sadece zulmedenlere erişmekle kalmaz (Umuma sirayet eder ve hepsini perişan eder) Biliniz ki, Allah’ın azabı şiddetlidir” buyurulmaktadır (8.Enfâl: 25). Gerek sahâbîlerden bazıları, gerekse daha sonraki bazı âlimler bu âyetin, gelecekte olacak fitnelerden bahsettiğini, Rasûlullah’ın bu tür haberlerinin de bu âyet kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini ifade ederler (Ertürk, 2005: 185).

Reşid Rıza (ö.1935), Cenab-ı Hakk’ın bazı gayb bilgilerinin Hz. Peygamber’e Kur’ân vasıtasıyla bildirdiğini zikrettikten sonra, bu gaybî bilgilerin iki kısma ayrıldığını söyler. Ona göre, birinci kısımda olanlar; cennet, cehennem, kıyamet ve meleklele ilgili manası sarîh olan âyetler; ikinci kısımdakiler ise sadece Hz. Peygamber’in anlayabileceği türden olan âyetlerdir (Reşid Rıza, 1373: IX, 587-588; Ertürk, 2005: 186).

Bu tahlillere göre, gaybî bilgi mümkündür ve bu bilgi Kur’ân dışındaki bir iletişim yoluyla da Hz. Peygamber’e gelebilir. Bu yol, geniş anlamda “vahiy”dir (rüya, ilham, müşâhede, mükâşefe, vahiy). Vahyî bilginin elde edilmesi; ya uykuda (rüya), ya da uyanırken (vahiy, ilham, müşâhede, mükâşefe) gerçekleşmektedir. Hz. Peygamber’e bu yollarla gelen gaybî bilgiler, geçmiş, hal ve gelecekle ilgili olabilir, buna engel bir durum söz konusu değildir. Hz. Peygamber’in “Bana arz olundu” ifadesini kullanarak bildirdiği gaybî bilgilerin, ister geçmiş, ister hal, isterse gelecek türünden olsun, bir kısmı uykuda, diğer kısmı uyanırken vuku bulmuş olduğundan, söz konusu değerlendirmeler bu sistematik içerisinde verilecektir.

a. Rüyada Arz

“Bana arz olundu” kalıbıyla gelen rivâyetlerden bir kısmının rüyada gerçekleştiği yukarıda görülmüştü. Rüyada da olsa, Hz. Peygamber bu rüyaları bir bilgi olarak ashabına sunmaktadır. Bu takdirde “Hz. Peygamber’in rüyalarının bilgi değeri” gündeme gelmektedir.

Rüya için çeşitli tarifler yapılmıştır. Kimine göre, “Uyku esnasında vuku bulan garip bir ruhî faaliyetin eseri” (Tunç, 1949: 75) diye ifade edilen rüya; kimine göre, “Nefs-i natıkanın, kendi ruhanî zatında, olayların sûretlerinden bazısını mütalaasıdır” (Abduh ve Yahya, t.y.: II,252) şeklinde tarif edilmektedir. İbn Haldun ise; “Rüya, ruhanî bir şey olup, uykuda iken insanî olan ruhun, manalar âlemine dalması sonunda, ğaibden kendisine akseden varlıkların şekil ve sûretini bir anda görmesinden ibarettir” şeklinde bir tarif yapmaktadır (İbn Haldun, t.y.: 102).

Örnek olması bakımından verilen bu tariflerden de anlaşıldığı üzere, rüya hâdisesinin ne olduğu, görülen rüyalarda nelerin etkili olduğu meselesi, tamamen aydınlatılmış bir olay değildir (Baymur, 1985: 204).

Ancak, mahiyeti hakkında, çeşitli görüşler ileri sürülen “rüya”nın, Hz. Peygamber’den nakledilen hadislere göre bilgi elde etme yolu olması açısından bir değerinin olduğu anlaşılmaktadır. O bir hadîsinde şöyle buyurmaktadır: “...Rüya, üç kısımdır: Biri sâlih rüya olup Allah’tan müjdedir. Diğeri şeytanın verdiği üzüntüdür. Üçüncüsü kişinin kendi kendine konuştuğu şeylerdendir...” (Müslim, Sahîh, K. Rüya, 6, IV,1773).

Bu ve benzeri hadîslerden (İbn Mâce, Sünen, K.Tabir,3, II,1285) hareketle rüya yoluyla gelen bilginin şu üç farklı kaynaktan geldiği anlaşılmaktadır: İlahî kaynak, şeytanî kaynak ve nefsanî kaynak.

İlahî Kaynak; Allah ve Melekler tarafından gösterilen rüyalardır. Bu çeşit rüyayı belirtmek için hadîslerde çeşitli ifadeler kullanılmıştır. Sâlih rüya⁷, hasen rüya⁸ bu tabirlerdendir. Hz. Peygamber, bu rüya çeşidinin “Nübüvvetin birçok çeşidinden biri olduğunu” (Müslim, Sahîh, K. Rüya,9, IV,1773; Mâlik, Rüya,1, II,957; İbn Mâce, Sünen, K.Ta’bîr,1, II,1282, K.Ta’bîr,9, II,1289), “Kendisinden sonra nübüvvet olmayacağını ancak “mübeşşirat”ın olacağını, mübeşşiratın da, salih ve hasen rüya olduğunu” (Mâlik, el-Muvatta, K.Rüya,1, II,958; Buhârî, es-Sahîh, K.Ta’bîr, 5, VIII,69; İbn Mâce, Sünen, K.Ta’bîr,1, II,1283) belirtmektedir. Başka hadîslerde de, rüyanın üçüncü çeşidi olan sâlih/hasen rüyayı zikretmeden, aynı manaya gelen “nübüvvetten bir cüz” ifadesi yer almaktadır (İbn Mâce, Sünen, K.Ta’bîr, 3, II,1285). Bunların yanında Hz. Peygamber, sâlih rüyanın Allah’tan olduğunu ifade ederek (Buhârî, es-Sahîh, K.Bed’u’l-Halk,11, IV,95,

7) Sâlih rüya tabirinin geçtiği hadisleri değerlendirmek için bkz. Müslim, Sahîh, K. Rüya,6-9, IV,1773; Ahmed b. Hanbel, 1992: V,454; Tirmizî, Sünen, K. Rüya, 3, IV,463 ; Mâlik, el-Muvatta, K.Rüya,1, II,957-958; İbn Mâce, Sünen, K.Tabir,1, II,1283; Buhârî, es-Sahîh, K.Ta’bîr, 5, VIII,69, K.Bed’u’l-Halk,11, IV,95.

8) Hasen rüya tabirinin kullanıldığı hadisleri görmek için bkz. Ahmed b. Hanbel, 1992: V,454; Buhari, K.Ta’bîr, 2, VIII,68; İbn Mâce, Sünen, K.Ta’bîr,1, II,1282.

K.Ta'bîr, 4, VIII,69), bu tür rüyanın kaynağının tamamen ilahî olduğunu belirtmektedir. Başka bir hadîste, "Rüya Allah'tandır" ifadesi geçmekte (Buhârî, es-Sahîh, K.Ta'bîr, 3, VIII,68) ise de el-Aynî, bunun "salih rüya" demek olduğunu belirtmektedir (el-Aynî, t.y.: XXIV,132-135).

Yine Hz. Peygamber; "Salih kişinin gördüğü güzel rüya (er-Rü'yâ'l-Hasene), nübüvvetin kırk altıda bir cüz'üdür" (Buhârî, es-Sahîh, K.Ta'bîr, 2, VIII,68; İbn Mâce, Sünen, K.Ta'bîr, I,II,1282) buyurarak, sâlih/hasen rüyanın sâlih kişiden olması durumunda, ilahî kaynaklı olacağını bildirmektedir. Diğer hadîslerde geçen "Müslümanın rüyası nübüvvetin kırk beşte bir cüz'üdür" (Müslim, Sahîh, K. Rüya,6, IV,1773), "Büşra, sâlih kişinin rüyasıdır ki, onu Müslüman görür veya ona gösterilir" (İbn Mâce, Sünen, K.Ta'bîr, 1, II,1283), "Mü'minin rüyası, nübüvvetin kırk altıda bir cüz'üdür" (Buhârî, es-Sahîh, K.Ta'bîr, 4, VIII, 69; İbn Mâce, Sünen, K.Ta'bîr,1, II,1282; İbn Mâce, K.Ta'bîr, 9, II,1289), "Sâlih müslümanın rüyası, nübüvvetin kırk cüz'ünden bir cüzdür" (İbn Mâce,K. Ta'bîr,1, II,1283) diyerek, sâlih Müslümanın gördüğü rüyanın, güzel rüya olduğunu ve bunun ilâhî kaynaklı olduğunu belirtmekte ve bu çeşit rüyaların ifade ettiği bilgilerin de bir değeri olduğunu bildirmektedir.

Bu hadîslerden hareketle şu sonuca ulaşılabilir: Rüyanın bu kısmı Allah'tandır. Müslümanlar için dünyevî ve uhrevî işlerinde müjdeleyici bir özelliğe sahiptir. Zira Peygamberin olmadığı bir dönemde, gâibden gelen bir haber niteliği taşımaktadır. Bu manada, bu rüyayı gören kişi aynı zamanda Allah'ın lütfuna mazhar olmuş olur (Rüşdî, t.y.: 82).

Normal insanlar için geçerli olan bu bilgi yolu, peygamberler için de geçerlidir. Hz. Peygamber'e göre, nebilerin rüyası, bilgi elde etme yolu olarak kesinlik ifade eder. Zira "Nebilerin rüyaları vahiydir" (Buhârî, es-Sahîh, K.Vudû",5, I,44). Hz. Aişe'nin "Rasûlullah'ın ilk vahiy başlangıcı, uykuda doğru rüya görmeye başlamıştır. Hiçbir rüya görmezdi ki, sabah aydınlığı gibi açık seçik zuhur etmiş olmasın" (Buhârî, es-Sahîh, K.Bed'u'l-Vahy,1, I,3) şeklindeki ifadesi de bunu göstermektedir. Kur'ân-ı Kerim'de zikredilen "Andolsun Allah elçisinin rüyasını doğru çıkardı" (48.el-Feth: 27) âyeti ve "Sana gösterdiğimiz rüyayı ve Kur'an'da lanetlenmiş ağacı, insanları(n imanını) sınama (aracı) yaptık..." (17.el-İsra: 60) âyeti ve diğer birçok âyet⁹, peygamberlerin rüyalarının, doğru bilgi yolu olduklarını göstermektedirler.

Rüyada alınan bilgilere ister vahiy denilsin, isterse ilham denilsin, neticede Hz. Peygamber'e Kur'ân dışında bir bilginin geldiği, bizatihi kendisinin bu bilginin doğruluğuna güvendiği, güvendiği için de insanlara bilgi olarak sunduğu gerçeğini kabul etmek gerekir.

Konuyla ilgili görüşlerini belirten Erul, Hz. Peygamber'in bazı rüyalarının Kur'ân tarafından doğrulandığını belirten misalleri verdikten sonra, Rasûlullah'ın bazı tasarruflarında da rüyalarının belirleyici olduğuna misaller vermektedir. Bu rüyalardan bazıları, "bana arz olundu" kalıbının farklı bir versiyonu olan "bana gösterildi (ûrîtu)/ gördüm

9) Diğer âyet metinleri için bkz. bkz. 12.Yusuf: 4,5,36,41,43,46,47,48,49,100; 37.es-Saffat:102; 48. el-Feth,27.

(raeytu) ifadesiyle rivayet edilmiştir. Bunlardan biri. Hicret yurdunun görülmesi (Buhârî, es-Sahîh, K.Ta'bir, 39, VIII, 81; Müslim, Sahîh, K. Rûya,20, IV,1779), diğeri ise Kadir gecesinde zamanının rüyada görülmesi olaylarıdır (Buhârî, es-Sahîh, K.Leyletü'l-Kadr, 2, II,253; Müslim, Sahîh, K. Sıyam, 212,216, I,824,826).

Rüyanın diğeri iki çeşidi ise; şeytanî ve nefsanî diye nitelendirilebilir (Rüşdî, t.y.: 82)¹⁰.

Rüya ile alakalı değerlendirmelerden anlaşıldığı üzere, Kur'an ve hadîslere göre, rüyalar üçe ayrılmakta, bunlardan birini sâdik rüyalar oluşturmakta, peygamberlerin rüyalarının da sadık olduğu belirtilmekte, aynı zamanda peygamber rüyalarının vahiy olduğu da vurgulanmaktadır. Buna göre, sahîh olmaları durumunda, Rasûlullah'ın "bana arz olundu" kalıbıyla ifade ettiği rüyalarını geniş anlamda "vahiy" olarak değerlendirmek ve bu yolla elde edilen bilgileri de "doğru" olarak nitelendirmek mümkün görünmektedir.

b.Uyanıkken Gerçekleşen Arz (Vahiy, İlham, Keşf, Mükâşefe, Müşâhede)

Arapçadaki geniş kullanımının yanında, Hadîs ve Tefsir bilgileri vahyin şumulünü giderek daraltmışlardır. Onlara göre vahiy, Allah'ın peygamberlere çeşitli şekillerde söz ve emirler göndermesidir. Vahyi bu manaya alınca, insanlarda görülebilen ilham, keşf, müşâhede, hads ve istidat gibi hususiyetleri vahiy dışında mütalaa etmek gerekir (Çelebi, 1996: 146).

Vahyin sözlük anlamları açıklanırken onun, işaret, kitabet, risalet, ilham, gizli söz, emretmek, vesvese, inzal ve tenzil, sadık ve salih rüya anlamlarına da değinilmektedir (Duman, 1997: 19-39).

Kelime anlamı itibariyle arz ettiği geniş yelpazenin yanında, klâsik kaynaklarda vahiy denilince temelde iki şey anlaşılmaktadır. Bunlardan biri, "kelâmullah" anlamıdır. Burada, aslında "vahy"ın "vahyedilen şey" (el-Mûhâ) manasında kullanılması söz konusudur. Diğeri ise "şeriatı haber" vermek manasıdır (el-İ'lâmu bi's-Şer'i) (İbn Hacer, 1402: I,5).

Vahiy eden Allah ile vahyi alan Peygamber arasında ontolojik tek bir benzerliğin bulunmaması, aralarında varlığı gerçek olan iletişimi/vahyi gizli bir sır yapmaktadır (Du-

10) Hz. Peygamber'e göre, bir kısım rüyaların kaynağı da şeytandır. Onun; "Sâlih rüya Allah'tan, kötü rüya şeytandır"; "Sâlih rüya Allah'tan, Hulm şeytandır"; "...Bazı rüyalar, insanoğlunu üzme için şeytan tarafından (verilen) korkulardır"; "Rüya üçtür (...) Diğeri, şeytanın verdiği üzüntüdür" gibi hadîsleri, rüyanın kaynaklarından birinin de şeytan olduğunu göstermektedir. Bu rüyaların, insanların kâbus diye isimlendirdiği şeyler olduğunu belirtenler de bulunmaktadır (Söz konusu hadisler için bkz. Müslim, Sahîh, K.Rüya,3, IV,1772; Buhârî, es-Sahîh, K.Ta'bir,4, VIII,69; Buhârî, K.Ta'bir,3, VIII,68; Buhari, K.Bed'u'l-Halk,11, IV,95; İbn Mâce, K.Ta'bir,3, II,1285; Müslim, Sahîh, K.Rüya,6, IV,1772).

Rüyaların bir kısmında da, ne ilâhî, ne de şeytanî bir etki vardır. Bunda tamamen insanın şuuraltının etkisi mevcuttur. Hz. Peygamber'in yukarıda verdiğimiz hadîsinin devamında, "Üçüncüsü, kişinin kendi kendine konuştuğu şeylerdendir" sözü ve İbn Mâce'de yer alan "Rüyaların bir kısmı da, insanların uyanık iken arzulayıp azmettiği, sonra da uykusunda gördüğü şeydir" hadîsi bunu göstermektedir. Bu çeşit rüyalar için Kur'an-ı Kerim "saçma sapan/karmakarışık rüyalar (edğâsu ahlâm)" tabirini kullanmaktadır (Bkz. Müslim, Sahîh, K. Rûya, 6, IV,1773; İbn Mâce, Sünen, K.Ta'bir, 3, II,1285; 12.Yusuf, 44: 21.el-Enbiyâ, 5; Ateş,1979: 70; Buhârî, es-Sahîh, K.Tefsiru Süre Yusuf, V,215; el-Aynî, t.y.: XVIII,301; Ebû'l-Bekâ, 1992: 579; Rüşdî, t.y.: 82).

man, 1997: 47). Vahyin mahiyeti çokça merak edilmesine rağmen, "tatmayan bilmez" gerçeğine uygun olarak kalmıştır. Gazali'nin ifadesi ile "bu noktada karşılaşılan güçlük, tıpkı hastanın çektiği acıyı sağlıklı insanların hissetmek istemesi" (el-Gazâli, 1996: 101; Çelebi, 1996: 146), yahut kör bir insana renklerin mahiyetini anlatma çabası esnasında karşılaşılan güçlük gibidir (Çelebi, 1996: 146).

Vahiy, Allah'ın, bazı kişileri doğrudan bilgilendirme yoludur. Burada alışılmış bilgi vasıtaları, zaman, mekân sınırları ve sebep-sonuç ilişkileri devre dışıdır. Vahyin kaynağını oluşturan Allah, her türlü gaybî bilici (Allâmu'l-guyûb) ve her dilediğini yapandır (Fa'alun limâ yurîd). Bu sıfatlara sahip olan Canab-ı Hakk'ın âlemin sırlarına ait bilgilerden bazılarını dilediği kişilere bildirmesi için teorik bakımdan bir engel bulunmadığı gibi, pratikte hasıl olmadığını kesin olarak ortaya koyabilen de olmamıştır (Çelebi, 1996: 149). Buna göre, "bana arz olundu" kalıbıyla rivayet edilen sahîh hadislerin keyfiyeti bizce malum olmasa da, kaynağının vahiy olduğu mümkün görünmektedir.

Kur'ân dışında vahyin mümkün olduğu anlaşılınca, onun çeşitleri değinmek, "bana arz olundu" kalıbıyla rivayet edilen hadîsleri temellendirmede belirleyici olacaktır.

Vahyin geliş şeklini tayinde farklı tasnifler yapılırsa da (Demirci, 1996: 177-185), burada sadece bir taksimden bahsetmek yeterli olacaktır. Buna göre Allah'ın beşer ile konuşması üç şekilde olur. Bunlar, âyetteki sırasıyla; vahiy, perde arkasından ve elçi göndermektir (42. eş-Şûra: 51). Müfessirler, bu üç konuşma şeklinden vahiy; uykuda veya uyanırken ilhamî söz, îmâ ve remiz şeklinde bir mananın kalbe bırakılması şeklinde anlamışlardır. Perde arkasında konuşma ise; kelâmın işitilmesi fakat söyleyenin görülmemesi şeklinde olur. Allah'ın Hz. Musâ'ya levhalar üzerinde ve kulakta kelâmı yaratarak mesajı iletmesi gibi. Buradaki perde arkasından kasıt ise; mananın doğrudan doğruya kalbe değil, duyu organlarına iletilmesidir. Elçi gönderme tipinde vahiy ise; Cebrâil'in manayı peygamber'in kalbine atması şeklindedir (Çelebi, 1996: 148).

Bu taksime göre, "bana arz olundu" kalıbıyla rivâyet edilen hadîsler, perde arkasından konuşma şeklindeki vahye daha uygun düşmektedir. Çünkü bu tür hadîslerde; duyu organlarından veya bir gösterimden bahsedilmektedir ki, bu durum Hz. Musâ'nın levhalara bakmasını andırmaktadır.

Meseleyi gaybî haberler-vahiy ilişkisi bağlamında Kur'ân ve hadîslere dayanarak detaylı bir şekilde inceleyenler şu sonuca ulaşmaktadırlar: Hz. Peygamber, zaman zaman Kur'ân'a yansımayan rüya veya ilham gibi muhtemelen Kur'ân vahyine nispetle farklı olan bir başka iletişim vasıtasıyla Allah'la irtibat halinde olmuştur. Dolayısıyla vahiy sadece Kur'ân'la sınırlandırmak, Kur'ân âyetlerine de ters düşmektedir. Ayrıca Kur'ân'a yansımayan vahiyyle, Hz. Peygamber'e istikbale yönelik bazı haberlerin verilebildiği ve bunların dinin temel esas ve ilkeleriyle ilgili olmasının gerekmediği, Hz. Peygamber'in bunları herkese tebliğ etmek zorunda olmadığı, sadece bazı kimselere yeri geldikçe söylediği sonucuna varılabilir. Söz konusu iletişim kabul edilmekle beraber, bunun adına vahiy değil de ilham demenin daha uygun olacağı görüşü de dillendirilmektedir (Bkz. Ertürk, 2005: 209; Duman, 1997: 101-119; Erul, 2000: 215-218). Bu kabulde şüphesiz,

sahabenin Kur'ân dışında da Allah ile Rasûlü arasında ilâhî bir iletişimin mevcudiyetini kabul ettiklerine dair söz ve uygulamalarını anlatan rivâyetler etkili olmuştur.

Bu tahlillere göre, Hz. Peygamber'in "bana arz olundu" kalıbıyla naklettiği bilgilerin Kur'ân dışında bir iletişim yoluyla alındığı önünde teorik bir engel bulunmamaktadır. Hz. Peygamber'in Kur'ân dışında gaybî bilgiye sahip olabileceğini kabul edip, bunu vahiy değil de ilham olarak nitelendirmenin pratikte ne gibi bir faydasının olduğu tartışılabilir. Vahiy, Kur'ân'daki geniş manasıyla kabul edilirse, ilham da vahyin bir bölümü olmaktadır. Fakat vahiy ıstılahî ve dar manasıyla ele alınırsa, o zaman ilham vahiyden farklıdır. Çünkü vahiy, sadece peygamberlere mahsusken, ilham, peygamber ile peygamber olmayanlar arasında müşterektir (Polat, t.y.: 148).

İlham, Allah'ın, insanın gönlüne bir bilgi atmasıdır (Ebû'l-Bekâ, 1992: 173; İbnu'l-Esîr, 1327: IV,282). Kaynak Allah olunca, bu bilgiyi insana ulaştırma vasıtası olarak kullanılan "ilham" da bir çeşit vahiy olmaktadır ki, Allah bunu kullarından dilediği için kullanır (İbnu'l-Esîr, 1327: IV,282). Vahy ile ilhamın mahiyet bakımından arz ettiği farklılıklar konusu, üzerinde geniş tahlillerin yapılması gereken bir husustur ve bu konu ilgili eserlerde tartışılmıştır (Coşkun, t.y.: 98-108; Demirci, 1996: 62-67).

Hz. Peygamber'in Allah ile Kur'ân dışındaki iletişimini gösteren başka kavramlar da kullanılmaktadır. Örneğin, vahiy ile; keşf, mükâşefe, müşâhede, basîret, firâset, hâtır, ilm-i ledün, ma'rifet, tecellî, rüya, yakîn vb. arasında mana birliği olduğu söylenmektedir. Buna göre keşf; duyular ve akıl yoluyla bilinme imkânı olmayan gaybî hakikatlerin gözle görünürcesine apaçık bir şekilde kişiye bildirilmesi şeklinde, aynı kökten gelen mükâşefe de; kalp gözünün açılması ve gayb aleminin görülmesini sağlayan hal olarak tanımlamakta, mükâşefe ile müşâhede arasında da anlam yakınlığı olduğu belirtilerek, müşâhede; hiç şüpheye mahal olmaksızın kalp gözüyle hakkın görülmesi olarak tanımlanmaktadır (Demirci, 1996: 67).

Bu tabloya göre, gaybî âlemden birtakım bilgilerin alınabileceği kabul edilmektedir. Üstelik bu bilgilerin sadece peygamberler değil, seçkin kullar tarafından da alınabileceği anlaşılmaktadır. Mesele Hz. Peygamber olunca, bu durum daha da mümkün görünmektedir. Onun aldığı bu tür bilgiler için, ister vahiy, ister ilham isterse başka bir teknik tabir kullanılsın sonuç değişmeyecektir. O halde Hz. Peygamber'den "bana arz olundu" kalıbıyla rivâyet edilen hadîsler, eğer sahîh ise, bu yollardan herhangi biriyle verilen bilgiler sınıfına girmektedir. Özellikle problem olarak algılanan Hz. Peygamber'in uyanırken, gerek kûsûf namazında, gerekse öğle namazında bir takım görüntülerden bahsetmesi önünde engelleyici bir durum olmadığı anlaşılmaktadır (Çakın, 1998: 23).

Esasen, söz konusu hadîslerin hemen hepsinin "uriza aleyye/ bana arz olundu" şeklindeki zikredilip "mechûl fiil" yapısının kullanılmış olmasının da bir anlamı olmalıdır. Zira Arapçada bir fiilin fâilinin zikredilmeyip, fiilin meçhul kalıpta verilmesinin bazı sebepleri vardır. Bunlar arasında i'câzî gözetmek şeklinde lafzî sebepler olduğu gibi, manevî sebepler de vardır. Manevî sebeplerin başında da "fâilin çok meşhur olup zikredilmesinin abes olması" belirtilmektedir (el-Hâşimî, t.y.: 120-121). Bu durumda söz konusu haber-

lerin hemen hepsinin fâilinin meşhûr olduğu, zikredilmesinin abes olduğu anlayışı, hem ifadeyi kullanan Hz. Peygamber’de, hem sahâbede, hem de daha sonraki nesillerde bulunmaktadır. Zira ne sahâbe, ne de daha sonraki nesiller, bu fâil hakkında soru sormamış, fâili tartışmamıştır. Fâil konusunda en ufak bir tartışmanın yaşanmamış olması, onların hepsine göre fâilin zimnen Allah olduğunun kabul edilip, isrâiliyyat veya başka bir kaynak olarak düşünülmediğini göstermektedir.

Bu ifade tarzında üzerinde durulması gereken başka bir husus ta; fâili Allah olan bu iletişimde, Hz. Peygamber’in pasif konumda olmasıdır. Yani bilgi, onun isteği ve kesbi ile değil, tamamen diğer tarafın lütfu şeklinde verilmektedir. Dolayısıyla burada Hz. Peygamber’in herhangi bir müdahalesi söz konusu değildir. Bütün ilahî dinlerde mevcut olan bu iletişim tarzı, Hz. Peygamber için de söz konusu olmuştur.

Yukarıdaki değerlendirmelerden anlaşılacağı üzere, bu hadislerde gözle görünürlüğü keskinlik arz eden bir bilgiden bahsedilmektedir. Bu bilgiye geniş manada “vahiy” denilebilir. Ancak bu vahiy, bazı teknik tanımlamalarla detaylandırılacaksa, “ilham” veya “müşahede türü vahiy” tabiri kullanılabilir. Zira Hz. Peygamber için bu bilgi yolu mümkündür. İster rüyada, ister uyanıkken olsun, Allah’ın, Peygamber’ine Kur’ân dışında bilgi sunmasının önünde herhangi bir engel bulunmamaktadır. Bu bağlamda düşünüldüğünde, “bana arz olundu” kalıbıyla rivâyet edilen hadislerin sadece muhtevasına bakılarak veya muhtevasındaki bazı ifadelerin geçmiş bazı kitaplara benzerlik arz etmesinden hareket edilerek uydurma sayılması veya başka kaynaklardan iktibas edildiğinin söylenmesi, dinin doğasıyla örtüşmeyecektir.

Konuyu, son dönem metin tenkidi esaslı hadîs yorumlarını yakından ilgilendiren şu tespiti hatırlatarak bitirmek uygun olacaktır: “Çağdaş insanın zihniyetinin en ayırıcı özelliği, akılcı (rasyonalist) ve gerçekçi (realist) olmasıdır. Günümüz insanının akılcı bir özelliğinin olması, düşünen ve akıl yürüten olması değil, aklın kavrayamadığı şeyleri gerçek dışı kabul etmesidir. Realist olması ise, gerçekler dünyasını duyuları ile kavrayabildiği âlemden ibaret görmesidir. Bu iki kavramın (rasyonalist ve realist) felsefî içeriği ne olursa olsun, çağdaş insanın vardığı veya vardırılmak istendiği nokta budur” (Çakın, 1993: 257).

Sonuç

Her hadîs için temelde iki problem söz konusudur: sübût ve delâlet. Sübût, bir hadisin Hz. Peygamber’e ait olup olmadığını tesbitle ilgilidir. Bu tesbit işi, sened ve metin tenkidi prensiplerine göre belirlenir. Hz. Peygamber’den “bana arz olundu” kalıbıyla rivayet edilen hadislerin bir kısmı hakkında sened tenkidi açısından herhangi bir problem tesbit edilmemiştir. En azından Kütübü Sitte müellifleri, söz konusu hadisleri eserlerine tahrir ederek sıhhatine hükmetmiş olmaktadırlar. Aynı eserleri şerh eden müelliflerin de söz konusu hadislerin sıhhatiyle ilgili her hangi bir eleştiride bulunmayışları, bu hadislerin onlara göre de sahîh kabul edildiklerini göstermektedir. Sened tenkidi açısından klâsik hadisçilerin bu şekilde değerlendirdikleri söz konusu hadislerin metinleri, bazı çağdaş yazarlarca “gaybdan haber verme” tarzındaki muhtevalarından dolayı eleştirilmektedir.

Bu eleştirilere göre, söz konusu metinlerin Hz. Peygamber'e ait olmaması gerekir. Çünkü o gaybı, özellikle de geleceğe yönelik gaybı bilemez. Bu takdirde söz konusu hadisler, ya yeni uydurmalarındandır, ya da daha önceki kaynaklardan alınmıştır. Bunların yeniden uydurulduğuna yönelik ciddi bir delil bulunmazken, önceki kutsal kaynaklardan alındığı yönündeki düşünceler de tartışmalıdır. Çünkü bu düşüncenin kaynağında, “bana arz olundu” kalıbıyla rivayet edilen bazı hadisler ile israilî veya apokaliptik eserler arasındaki muhteva benzerliği yatmaktadır. Sırf muhteva benzerliğinden hareketle söz konusu hadislerin kutsal kaynaklardan alındığı ispatlanamaz görünmektedir. Zira aynı muhteva benzerliği, bazı Kur’ân âyetleriyle, geçmiş eserler arasında da bulunmaktadır. Kur’ân’daki bazı âyetler ile onlar arasındaki bu muhteva benzerliği, bu âyetlerin söz konusu eserlerden alındığına delil sayılamayacağı gibi, zaman zaman “bana arz olundu” tarzında rivayet edilen hadisler ile söz konusu kaynaklar arasında görülen muhteva benzerliğinin de bu hadislerin tamamının o kaynaklardan alındığına delil olamayacağı anlaşılmaktadır.

“Bana arz olundu” kalıbıyla rivayet edilip, sened açısından sahih olduğuna hükmedilen hadislerin menşeinin isrâiliyyat veya apokaliptik eserler olmadığı kabul edilince, geriye onların ilahî kaynaklı olması ihtimali kalmaktadır. Bu ihtimaller arasında, söz konusu hadislerin menşeinin, vahiy, ilham veya müşâhede olduğu sayılabilir. Eğer Hz. Peygamber’in Kur’ân dışında Allah ile iletişimi kabul edilecekse, ki buna engel bir durum söz konusu değildir- bu takdirde söz konusu hadislerdeki olayların Rasûlullah’a Allah tarafından bildirildiği de kabul edilecektir. Bu yolla alınan bilgiye, teknik olarak vahiy, ilham, müşâhede gibi isimlendirmelerden hangisi verilirse verilsin, sonuç değişmeyecektir. Buna göre; “bana arz olundu” kalıbıyla rivayet edilen sahih hadisler, Rasûlullah’ın Kur’ân dışında Allah ile kurduğu bir iletişimin ürünü olacaktır. Bu tür hadislerin menşesine; geniş anlamda “vahiy” denilebileceği gibi, dar anlamda “ilham” da denilebilir. Belki de en doğrusu bu hadislerin “müşâhede türü vahiy” olarak kabul edilmesi olacaktır.

Kaynakça

- Abduh, İsa ve Yahya Ahmed İsmail. (t.y.). *Hakikatü'l-İnsan*, Kahire, Dâru'l-Meârif.
- Abdurrezzâk. (1403). *Musannef*. Thk: Habîbu'r-Rahmân el-A'zamî, Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî.
- Ahmed b. Hanbel. (1992). *Müsned*. İstanbul: Çağrı Yay.
- Aslan, Abdulgaffar. (2000). *Kur'ân'da Vahiy*. Ankara: Ankara Okulu.
- Ateş, Süleyman. (1979). *İnsan ve İnsaniüstü Ruh, Melek, Cin, İnsan*. İstanbul: Dergah Yay.
- Aydemir, Abdullah. (1979). *Tefsirde İsrailiyyât*. Ankara: DİB Yay.
- el-Aynî, Bedruddîn. (T.y.). *'Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-Fikr.
- Baymur, Feriha. (1985). *Genel Psikoloji*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Bıyık, Mustafa. (2008). *Armagedon ve Tanrı Kırallığı*. Ankara: Aziz Andaç Yay.

- el-Buhârî, Muhammed b. İsmail. (T.y.). *Sahîh*, İstanbul: el-Mektebetü'l-İslamiyye.
- Coşkun, Selçuk. (t.y.). *Hız. Peygamberin İnsan Anlayışı*. Erzurum: Ekev Yay.
- Çakın, Kamil. (1998). Kadınlar İle İlgili Bir Hadîs ve Değerlendirmesi. *Dini Araştırmalar*, 1, 5-30.
- Çakın, Kamil. (1993). "Hadîsin Kur'ân'a Arzı Meselesi". *AÜİFD*, XXXIV, 237-262.
- Çelebi, İlyas. (1996). *İslam İnancında Gayb Problemi*. İstanbul: MÜİF Vakfı Yay.
- Demirci, Muhsin. (1996). *Vahiy Gerçeği*. İstanbul: İFAV.
- ed-Dihlevî, Şah Veliyyullah. (T.y.). *Huccetullahi'l-Bâliğa*. Kâhire: Dâru't-Turâs, Kâhire.
- Duman, Zeki. (1997). *Vahiy Gerçeği*. Ankara: Fecr Yayınevi.
- Ebu'l-Bekâ. (1992). *Külliyât*, Thk: Adnan Derviş ve Muhammed Mydarî, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Ebü Dâvud, Süleyman b. Eş'âs es-Sicistânî. (1988). *Sünen*, Thk: Kemal Yusuf el-Hût, Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye.
- Erdoğan, Mehmet. (1995). *Akıl-Vahiy Dengesi Açısından Sünnet*, İstanbul: İFAV.
- Ertürk, Mustafa. (2005). *Metin Tenkidi (Gayb ve Fiten Hadîsleri Örneği)*. Ankara: Fecr Yayınevi.
- Erul, Bünyamin. (1998). "Hz. Peygamber'e Kur'ân Dışında Vahiy Geldiğini İfade Eden Rivayetlerin Tahlil ve Tenkidi". *İslamiyat*, 1, 55-72;
- Erul, Bünyamin. (2000). *Sahabenin Sünnet Anlayışı*. Ankara: TDV Yay.
- el-Gazâlî (1996). *el-Munkızu mine'd-Dalâl*. Çev: Yahya Pakış, İstanbul: Umran Yay.
- Gündüz, Şinasi. (1998). *Din ve İnanç Sözlüğü*. Konya: Vadi Yay.
- el-Hâşimî, es-Seyyid Ahmed. (t.y.). *el-Kavâidu'l-Esâsiyye li'l-Lüğati'l-Arabiyye*. İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye.
- Hatiboğlu, Mehmed Said. (2009). *Hız. Peygamber ve Kur'ân Dışı Vahiy*. Ankara: Otto.
- Hıdır, Özcan. (t.y.). *Yahudi Kültürü ve Hadîsler*. İstanbul: İnsan Yay.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr. (t.y.). *el-Musannef*. Thk: Kemal Yûsuf el-Hût. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd.
- İbnu'l-Esîr. (1327). *en-Nihâye*. Thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî ve Mahmud Muhammed et-Tennâhî, İran: Müessesetü Matbûatı İsmailiyyân.
- İbn Hacer el-Askalânî. (1402). *Fethu'l-Bârî*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
- İbn Haldun. (2008). *Mukaddime*. Şerh: Muhammed el-İskenderânî, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî.
- İbn Haldun. (t.y.). *Mukaddime*, Dâru'l-Fikr.
- İbn Kayyım el-Cevziyye. (1991). *er-Rûh*. Thk: Muhammed Şerif Sükr, Beyrut: Dâru İhyâi'l-Ulûm.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh (t.y.). *Sünen*. İstanbul: el-Mektebetü'l-İslamiyye.

- Kandemir, Yaşar. (1997). "Sahîheyn'e Yöneltilen Tenkidlerin Değeri". *Sünnetin Dindeki Yeri Sempozyumu*, İstanbul: Ensar Neşriyat 335-374.
- Keleş, Ahmet. (1999). Sünnet- Vahiy İlişkisi. *Dicle Üniv. İF Dergisi*. I, 151-194.
- Kutsal Kitap Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil)*. (2001). İstanbul: Ohan Matbaacılık.
- Mâlik, İbn Enes. (t.y.). *el-Muvatta*. Thk: Muhammed Fuad Abdalbâkî, Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye.
- el-Muttakî el-Hindî .(1989). *Kenzu'l-Ummâl*. Thk: Bekr Hayyânî ve Safvet Saka, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Müslim, İbn Haccâc el-Kuşeyrî. (t.y.). *Sahîh*. Thk: Muhammed Fuâd Abdalbâkî, İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye.
- en-Nesâî, Ebû Abdırrahmân. (1998). *Sünen (es-Suyûtî Şerhi ve es-Sindî Haşiyesiyle birlikte)*. Thk: Abdulfettâh Ebû Gudde, Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye.
- en-Nevevî, Muhyiddin Ebu Zekeriyya. (t.y.). *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*. el-Matbaatu'l-Mısıriyye.
- Nu'aym b. Hammâd el-Mervezî. (1912). *Kitâbu'l-Fiten*. Thk: Semîr Emîn, Kahire: Mektebetü't-Tevhîd.
- Okiç, M. Yayyib. (1995). *Tefsir ve Hadîs Usulünün Bazı Meseleleri*. İstanbul: Nun Yayıncılık.
- Paçacı, Mehmet. (1994). *Kur'an'da ve Kitab-ı Mukaddeste Ahiret İnancı*. İstanbul: Nûn Yayıncılık.
- Paçacı, Mehmet. (1998). Hadîs'te Apokaliptisizm veya Fiten Edebiyatı. *İslamiyat*, 1,35-53.
- Polat, Selahattin. (t.y.). *Hadîs Araştırmaları*. İstanbul: İnsan Yay.
- Reşid Rıza. (1373). *Tefsîru'l-Menâr*. Mısır: Mektebetü'l-Kâhire.
- Rüşdî, Yâsin. (t.y.). *et-Terbiye fi'l-İslâm*. Kâhire: Nahdatu Mısır.
- et-Tayâlisî, Ebû Dâvud. (2004). *Müsned*, Thk: Muhammed Hasan, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Tunç, Mustafa Şekip. (1949). *Psikolojiye Giriş*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.